

De katholieke loyaliteit werd ondermijnd door de financiële vergroeiing van de eigen organisaties met de neutrale overheid. Het grootste struikelblok voor verdergaande verzuiling was evenwel de uiteengroei van kerk en politiek. Met de verandering van de positie van de katholieken in de bredere samenleving veranderde hun strijdbare ultramontaanse geloofsbeleving, door de auteur omschreven als een 'volkskerkelijk' wereldbeeld, in een veel vager geformuleerde oecumenische gezindheid. Dit tekende zich al vrij snel na de bezetting af in een 'ontideologisering' van het politieke domein, waarbij de natuurlijke leiding van de clerus niet langer als axioma werd aanvaard. Politieke en kerkelijke elites groeiden uiteen en verstoorden door hun tegenstrijdige mobilisaties de zo moeizaam verworven cohesie van de zuil.

De kracht van dit boek ligt in de consequente analyse van gestructureerde patronen van mobilisatie en organisatie. Helaas wordt echter weinig aandacht besteed aan de lokale context waarbinnen de katholieke beweging opereerde. Het door Duffhues gehanteerde fasenmodel is bovendien niet vrij van finalisme, terwijl het strategisch handelen van de katholieke elites overwegend in instrumentele termen wordt toegelicht. Liefhebbers van cultuur en mentaliteit, van vertoog of verpreutsing, van morele dilemma's en dubbele moraal, komen slecht aan hun trekken. Mijns inziens wordt echter veel vergoed in die passages waarin ogenschijnlijk kleine nuancerings worden aangebracht bij het theoretisch keurslijf van de organisatiesociologie. Zo wordt duidelijk dat organisatie en mobilisering in feite zeer verschillende processen zijn. Het aantal georganiseerde katholieken bereikte kort voor 1940 een hoogtepunt, maar de ideologische betrokkenheid was toen juist geringer dan ooit. Enkele organisaties werden zelfs nog in een later stadium geconfronteerd met deze organisatieparadox. 'Het aantal leden van de katholieke arbeidersbeweging was weliswaar nooit zo hoog als in de jaren vijftig en zestig, omgekeerd evenredig laag was de deelname aan vergaderingen en andere bijeenkomsten' (332). Deze georganiseerde onverschilligheid laat zich zoals Duffhues weet aan te tonen, niet verklaren uit de oligarchiseringstheorie van het Weber-Michels model. Integendeel, de gewone man werd in meerderheid door triomfalistische volksmissies in die jaren hecht verbonden met de katholieke zuil. De ondergang daarvan verliep volgens een ander patroon. Het waren de elites zelf die hun netwerken verruilden voor nieuwe samenwerkingsverbanden met andersdenkenden op kerkelijk, politiek en maatschappelijk gebied. Het 'familisme' verdween dat eerder voor diverse generaties zuilelites zo'n belangrijke mobiliserende factor was geweest. Eindelijk begon zo toch de ondergang van de kerk van Rome, die Pierson al een eeuw eerder had verwacht.

Rob van der Laarse

K. P. Ch. De Leeuw, *Kleding in Nederland, 1813-1920. Van een traditioneel bepaald kledingpatroon naar een begin van modern kledinggedrag* (Dissertatie Katholieke Universiteit Tilburg 1991; Hilversum: Verloren, 1993, 536 blz., f59,-, ISBN 90 6550 407 9).

Lezing van dit boek wekte bij mij tegenstrijdige gevoelens op. Aan de ene kant ben ik onder de indruk van wat de schrijfster heeft gepresteerd, van de hoeveelheid materiaal die ze heeft doorgewerkt, van de verwerking ervan in een heldere, doordachte en expliciet gepresenteerde compositie. Haar aanpak van het onderwerp — de bestudering van kleding als een universele socio-culturele behoefte en niet puur als vormen-geschiedenis — spreekt me ook zeer aan. Kleding als maatschappelijk fenomeen dat *ipso facto* onderhevig is aan verandering. Als zodanig begroet ik het boek als een welkome bijdrage aan de studie van de materiële cultuur, die zich thans met name ook in Nederland in een grote belangstelling mag verheugen. Dat zij

haar aandacht tevens heeft gericht op de veranderende productie en distributie van kleding en niet uitsluitend op de consumptie, beschouw ik bovendien als een noodzakelijke verrijking van de materiële cultuurbenadering. Aan de andere kant stuit me haar strak moderniseringsperspectief tegen de borst, heb ik moeite met haar gebruik van theorieën van sociale verandering en heb ik vragen bij haar bronnengebruik, waardoor mijn enthousiasme voor dit boek getemperd wordt.

De schrijfster wil met haar boek een antwoord geven op de volgende vraag: 'Welke veranderingen hebben tussen 1813 en 1920 in Nederland plaatsgevonden op het terrein van kleding en verzorging van het uiterlijk, hoe zijn deze te begrijpen binnen de socio-culturele context waarbinnen zij tot stand zijn gekomen en welke plaats nemen zij in het totale moderniseringsproces in, dat zich in die tijd in Nederland heeft voltrokken' (3)? Om deze vraag te kunnen beantwoorden deelt zij de periode in drieën: 1813-1850, 1850-1880 en 1880-1920. Binnen elke periode kijkt zij naar de invloed van de productie en distributie van kleding, van de vigerende waarden en normen ten aanzien van kleedgedrag, van de inrichting van het dagelijks leven, en van de invloed van de sociale ordening en hun onderlinge wisselwerking op het kleedgedrag.

Deze dwarsdoorsneden worden aangevuld met twee hoofdstukken waarin de lange termijn ontwikkeling centraal staat. Hierin wordt aandacht geschonken aan de onderliggende structuur van de veranderingsprocessen in kleedgedrag, zoals de opkomst van de confectie-industrie, de veranderingen in de inrichting van het dagelijks leven (scheiding tussen kleding thuis en werkkleding; vrije tijds-kleding en de strijd tussen voor- en tegenstanders van modernisering; opkomst van jeugdbewegingen).

Het tweede onderwerp dat in deze hoofdstukken aan de orde komt, zijn de verschuivingen die zijn opgetreden in het relatieve belang van kleding en verzorging van het uiterlijk: kleding als statussymbool, kleding als sexe-symbool, kleding als uitdrukking van de eigen identiteit. Zij concludeert dat de maatschappelijke verschillen in kleding aan belang hebben ingeboet, zo ook de sekse-specifieke kleding. Het uitdrukken van de eigen identiteit is het belangrijkste geworden. De schrijfster nuanceert deze rechtlijnige conclusies echter zelf al. Kleding blijft benut worden als statussymbool; vrouwen gaan niet alleen mannenkledingstukken dragen, maar accentueren ook hun vrouwelijkheid.

In een apart hoofdstuk komt de vraag aan de orde: Wat maakt de mens gevoelig voor mode? Theorieën van Veblen en anderen worden behandeld, gedeeltelijk afgewezen en uiteindelijk omgewerkt tot het model van een onregelmatige spiraal van stijlwisselingen, waarvan de windingen al naar gelang de socio-culturele context dichter of verder van elkaar liggen. De oorzaak van de veranderingen in uiterlijke verschijning ligt in 'het feit, dat de mens een wezen is dat over zichzelf en de wereld om hem of haar heen kan nadenken'. Kleding is een teken van identiteit en verbondenheid.

De Leeuws geschiedenis van veranderingen en verschillen in kleedgedrag is gebaseerd op kwalitatieve bronnen. Dat levert sappige citaten op en dus veel leesplezier. Kan men echter op basis van een kwalitatieve werkwijze differentiële veranderingen door de tijd meten? Worden in kwantitatieve studies uit en ter na de kwaliteit en bruikbaarheid van bronnen besproken, hier moeten we het met slechts één pagina doen, waarin staat dat zo goed mogelijk geprobeerd is materiaal van en met betrekking tot sociaal, geografisch en cultureel uiteenlopende groepen te gebruiken. Uit het bronengebruik is heel moeilijk op te maken in hoeverre de bronnen een mening weergeven of feiten. In haar theoretisch raamwerk merkt de schrijfster terecht op dat *insiders* verschillen zien waar *outsiders* slechts gelijkenissen waarnemen. Wat dit voor haar bronnen betekent, staat nergens. Juist omdat het in haar boek over kleedgedrag gaat in het licht van de

maatschappelijke context, is dit een gemis. Niet alleen immers wordt de uiterlijke verschijning zelf gebruikt om zichzelf in de maatschappij te klasseren en om anderen te klasseren, maar ook het praten en schrijven erover heeft die functie.

De manier waarop zij haar theoretisch raamwerk heeft gemaakt, vind ik weinig gelukkig. Historici maken vaak gebruik van sociologie zoals slechte sociologen van geschiedenis: ze doen alsof het een grabbelton is. De Leeuw voegt sociologische theorieën samen alsof het historische teksten betreft. Zij heeft geen enkele moeite om het ideeëngoed van Elias, Bourdieu en Parsons op een hoop te gooien, alsof de twee eerst genoemden niet juist op gespannen voet staan met Parsons. Zelfs Tönnies wordt erbij gehaald. Zo komt zij tot de constructie van twee ideaaltypen: traditioneel en modern leefpatroon. Hoewel ze beklemtoont dat het hier om abstracties gaat en de werkelijkheid veelvormiger is, wordt haar verhaal toch veel te rechtlijnig.

Hier wreekt zich ook gedeeltelijk haar periodisering. De Leeuw heeft zich om begrijpelijke redenen beperkt tot de negentiende eeuw. Doordat zij echter haar eerste periode (1813-1850) als traditioneel typeert, de tweede periode (1850-1880) als een overgangperiode en de derde (1880-1920) als een begin van modernisering, kan de lezer slechts de indruk krijgen dat de Nederlandse samenleving daarvoor onveranderlijk traditioneel was. Pas in de negentiende eeuw zouden er dan grote veranderingen plaats vinden. Alsof de Republiek in de zeventiende eeuw niet de meest geürbaniseerde regio in Europa was, alsof de Republiek niet in het centrum van de wereldhandel stond en een financieel-centrum van de eerste orde was.

Ook haar kijk op het platteland wordt door haar moderniseringsbril ingekleurd. Hoewel zij zichzelf regelmatig verbetert en er blijk van geeft te weten dat men stad en platteland niet als synoniem moet zien voor traditioneel en modern, blijft zij het platteland verbinden met autarkie en isolement, welk isolement inde loop der tijd doorbroken wordt. 'In grote delen van Nederland leeft men nog zeer geïsoleerd. Op de zandgronden (Brabant, Drenthe, Achterhoek, Veluwe) is men in de dorpen nog sterk gericht op autarkie: men produceert voor eigen consumptie en die der dorpsgemeenschap' (43). Lezing van de geschriften van Roessingh en Bielman had haar duidelijk kunnen maken dat al voor 1800 op de Veluwe onder invloed van veranderende marktomstandigheden tabak verbouwd werd en dat in Drenthe om dezelfde redenen de bedrijfsvorm aan verandering onderhevig was. Met andere woorden: ook in het *ancien régime* verkeerde het Nederlandse platteland niet in een isolement, ook in het *ancien régime* speelde de productie voor de markt een belangrijke rol op het platteland.

Haar moderniseringsbril zorgt er tenslotte ook voor dat zij het begrip traditionalisering — dat ik in mijn dissertatie geïntroduceerd heb om een consumptiepatroon te benoemen dat weliswaar aan verandering onderhevig is, maar dat zich oriënteert op de traditie — eveneens verbindt met isolement. Het zijn in de negentiende eeuw echter juist de streken die in nauw contact staan met de stedelijke economie waar die traditionalisering zich voordoet. De Zaanstreek, Scheveningen, delen van het Zeeuwse platteland, de plaatsen rond de Zuiderzee kenmerken zich juist door hun verbondenheid met de Hollandse economie.

Bezwaren die men tegen een boek heeft, vragen altijd meer ruimte dan de lof die men een auteur wil toezwaaien. Het is echter meer dan hoffelijkheid geweest die me ertoe gebracht heeft deze recensie positief te beginnen. Ik herhaal hier daarom dat deze dissertatie een welkome en prettig leesbare bijdrage vormt tot de geschiedenis van de materiële cultuur.

A. J. Schuurman

L. M. Koenraad, *Uit het oogpunt eener goede policie. Het administratief beroep op Gedeputeerde Staten 1814-1850* (Dissertatie Nijmegen 1992; Rechtshistorische reeks van het Gerard Noodt Instituut XXIII; Nijmegen: Gerard Noodt Instituut, 1992, xiii + 237 blz., f50,-, ISBN 90 71478 18 1).

Rechterlijke controle op de handelingen van de administratie — in de zin van: de bestuursorganen — schijnt de laatste decennia een bittere noodzaak te zijn geworden in ons land. Het individu behoeft klaarblijkelijk de rechtsbescherming van een onafhankelijke (?) rechter tegenover de handelingen van de bestuurlijke apparaten die gehanteerd worden door de democratisch gekozen bestuursorganen. Waren de individuele burgers in de autocratische, pre-Thorbeckiaanse eerste helft van de negentiende eeuw veel slechter af in hun relatie met de administratie? Hoe stond het met hun 'rechtsbescherming' waaronder de auteur verstaat 'een door het objectieve recht aan de burger verleende mogelijkheid om een (voorgenomen) bestuursbesluit te onderwerpen aan het oordeel van een overheidsorgaan dat daarbij de principiële intentie heeft om het individuele belang van de burger uitdrukkelijk in zijn overwegingen te betrekken' (2). In de westerse rechtstraditie hebben administratie en rechter al eeuwen lang min of meer tegenoverelkaar gestaan. Nu in ons land binnenkort een regeling wordt ingevoerd die beroepen tegen bijna alle bestuursbesluiten in eerste instantie aan de rechter ter beoordeling laat, is het extra pikant te weten of de burger vroeger in dit opzicht zoveel slechter af was.

Die vraag is ook relevant, want het beeld dat de staatsrechtelijke literatuur thans geeft, suggereert dat de rechtsbescherming in de eerste helft van de negentiende eeuw te wensen overliet. Dat geldt dan met name voor de kwaliteit van de rechtsbeschermende rol die de provinciale colleges van Gedeputeerde Staten hebben gespeeld. De wetgever van 1814-1815 heeft het college van Gedeputeerde Staten immers met de beslechting van vrij wat bestuursrechtelijke geschillen belast.

De jurist Koenraad heeft dat type administratief beroep tot het onderwerp van zijn proefschrift gemaakt. Om de vraag te beantwoorden of, en zo ja in welke mate en vanuit welke optiek rechtsbescherming werd geboden tegen bestuursbesluiten (13), heeft de schrijver zich een paar beperkingen moeten opleggen. De onderzoeksperiode levert weinig problemen op: vanaf de invoering van de grondwet en de instructies voor de colleges van Gedeputeerde Staten tot aan de invoering van de nieuwe Provinciewet in 1850. Wat betreft de onderzoeksgebieden moest de schrijver constateren dat de archieven van de besturen der provincies Gelderland, Zeeland en Zuid-Holland zich in een zo deplorabele toestand bevinden dat deze zich voor vergelijkende studie niet meer lenen (15). De noodzaak tot vergelijking dwong de schrijver tot de keuze van 'procedures tegen besluiten die hun grondslag in nationaal geldende wetgeving hebben'. Ook hier heeft Koenraad een keuze moeten maken 'waarbij met name het ontbreken van voldoende archiefmateriaal een eliminerende rol heeft gespeeld' (15). Vier vormen van administratief beroep bleven over: a) belastingaanslagen ter zake van directe belastingen; besluiten ter zake van b) een vergunningaanvraag in verband met het Fabrieksbesluit (1824) en c) inlijving van een ingezetene bij de nationale militie; d) boetes ter zake van een fiscaal delict.

Ruim 350.000 administratieve beroepen zijn in de zeven provincies (exclusief Limburg, dat immers pas laat 'meedeed') door Gedeputeerde Staten afgehandeld! Via de aselechte methode heeft de schrijver steekproeven genomen. Bijna 3.500 beroepszaken heeft hij bestudeerd op de vier aangegeven terreinen. Daarvan zijn er ruim duizend in een *database* verwerkt (16). Wat er met de resterende 2.500 zaken is gebeurd, vertelt de auteur niet.

Koenraad heeft zijn boek strak en overzichtelijk ingedeeld. Historici zullen met belangstelling